

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО СОЦИАЛНА, ТРУДОВА И ПЕДАГОГИЧЕСКА
ПСИХОЛОГИЯ

ВИОЛЕТА ПАВЛОВА КОУН

**ЕМПАТИЯ И РОДИТЕЛСКИ СТИЛ ПРИ СТУДЕНТИ ОТ
БЪЛГАРИЯ И САЩ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на научната степен „доктор“

в област 3. Социални, стопански и правни науки.

Професионално направление: Психология 3.2.

**Научна специалност: Медицинска психология/Консултативна
психология**

Научен ръководител: проф. Теодора Стоева

София, 2017г.

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО СОЦИАЛНА, ТРУДОВА И ПЕДАГОГИЧЕСКА
ПСИХОЛОГИЯ

ВИОЛЕТА ПАВЛОВА КОУН

**ЕМПАТИЯ И РОДИТЕЛСКИ СТИЛ ПРИ СТУДЕНТИ ОТ
БЪЛГАРИЯ И САЩ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на научната степен „доктор“

в област 3. Социални, стопански и правни науки.

Професионално направление: Психология 3.2.

Научна специалност: Медицинска психология/Консултативна
психология

Научен ръководител: проф. Теодора Стоева

Рецензенти:

.....

София, 2017г.

Дисертацията е разработена в Катедра „Трудова, социална и педагогическа психология“ на Философски факултет към СУ „Св. Климент Охридски“ и е насочена към защита на заседание на катедрата на 25 януари 2017г.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на2017 г от ч. В зала..... на заседание на Жури, определено със Заповед №..... От 2017 г. на Ректора на СУ "Св. Климент Охридски". Материалите по защитата са на разположение във Философски факултет, стая, бул.....

Общ обем на дисертационния труд (с приложения): 274 стр.

Източници: 249, 20: български език, 1: руски език, 228: английски език.

Таблицы: 20

Графики: 6

Фигури: 8

СБИТО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД	1
ЧАСТ 1. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	4
Глава 1. Литературен преглед на теориите за емпатията, нейното развитие и влиянието на родителския стил	4
1.1. Емпатия	4
1.2. Родителски стил.	19
2.1. Емпатията във философията	34
2.2. Емпатията в консултативната психология	39
2.3. Фактори, повлияващи развитието на емпатията	48
Глава 2. Теоретична основи на връзката емпатия-родителски стил	75
2.1. Работен модел на факторите, повлияващи развитието на емпатията	75
2.2. Теоретични основи на връзката между емпатия и родителски стил в работата на Джон Боулби, Хайнц Кохут и Мартин Хофман	78
ЧАСТ 2. ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ	91
Глава 3. Методология на емпиричното изследване	91
3.1. Обект и предмет на изследването	91
3.2. Изследователски въпрос	91
3.3. Цел и задачи на изследването	91

3.4. Хипотези на изследването	92
3.5. Изследвани лица	95
3.6. Инструментариум.	101
3.7. Събиране на данните	106
3.8. Статистически методи за обработка на данните	107
Глава 4. Резултати от емпиричното изследване	110
4.1. Природа на емпатията	110
4.2. Влияние на родителския стил върху емпатичните нива	114
4.3. Данни по националност	117
4.4. Данни по пол	124
4.5. Данни по специалност, обучение и театър	127
4.6. Структурно моделиране	133
Глава 5. Дискусия и изводи	164
5.1. Природа на емпатията	164
5.2. Родителски стил и емпатия	168
5.3. Други фактори, повлияващи емпатията	172
5.4. Ревизиран работен модел на факторите, повлияващи развитието на емпатията	175
Справка за научните приноси на дисертацията	178
Ограничения на дисертацията	180
Насоки за бъдещи изследвания в областта	181
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	183
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	185
Приложения:	
Приложения 1. Батерии инструменти, използвана в изследването	208
Приложения 2. Ключове към използваните въпросници	230
Приложения 3. Диаграми "сипей" от факторни анализи на инструментите	240
Приложения 4.Оценки на параметрите от структурните модели	246

АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА

Емпатията придобива първоначалната си популярност в рамките на психотерапията, където благотворният ѝ ефект е доказан при всички терапевти, независимо от избраната школа на работа (Роджерс, 1999; Burns, Auerbach, 1996; Vozarh, 2009). По-късно находки от развитийната психология, антропологията, етологията и философията показват, че емпатичната способност играе централна роля в оформянето на взаимоотношенията между индивидите и групите. Краят на двадесети век донася откритието на специална група неврони в префронталната кора, които ни позволяват да се свържем с другия автоматично и светкавично бързо (Di Pellegrino, G., Fadiga, Fogassi, Gallese, Rizzolatti, 1992). Днес емпатията е обект на интензивни изследвания в много области на човешкото познание и практика.

Все още обаче не е натрупан критичният минимум от познания, които да определят какво точно представлява емпатията и кои са факторите, които повлияват развитието ѝ. Настоящата дисертация е част от усилията да се разберем повече за емпатията и връзките ѝ с други интра- и интерпсихични феномени. Предмет на изследването е връзката на нивото на емпатия при студенти в бакалавърска степен от две различни култури (България и САЩ) и възприемания родителския стил на техните родители.

ЧАСТ 1: ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Глава 1. Литературен преглед на теориите за емпатията, нейното развитие и влиянието на родителския стил

Определения на основните понятия в дисертацията

Липсата на консенсус относно природата на емпатията води до използване на етикета „емпатия“ за множество различни явления или използване на различни етикети за обозначаване на една и съща способност (Batson, 2009). В дисертацията се използва дефиницията на Уакабаяши, според която емпатията е **„склонността да се идентифицират емоциите и мотивите на другия и да им се отговаря със сходна емоция“** (Wakabayashi et al., 2006, p.929). Тя съдържа три аспекта: когнитивен, афективен и смесен.

Алвин Голдман, учен от областта на невронауката, предполага, че освен повече от един компонент, емпатията има и повече от едно нива (Goldman, 2009, 2011). Макар все още неподплътена от неврологични доказателства, хипотезата на Голдман набира все повече съмишленици (Zahavi, 2012; Maibom, 2014; Iacoboni, 2009; Hollan, 2014). „Нисшата“ емпатия според Голдман е бърза и непосредствена, случваща се единствено при директна визуална или аудиторна стимулация от този, на който емпатираме (2011). „Висшата“ емпатия е основана на въображението, където чрез симулация се прави повече или по-малко точна възстановка на чуждите (психични и телесни) преживявания, а присъствието на другия не е необходимо (2011). За Голдман „нисшата“ емпатия е ангажирана с разпознаването на емоцията и отговаря на въпроса „Какво (преживява той/тя?)“, а „висшата“ - със симулативно изграждане на чуждата ситуация и мотивация и отговаря на въпроса „Защо?“ (2011).

В дефиниционната дискусия на дисертацията емпатията е отграничена от близки явления като емоционалното заразяване, личния дистрес и съчувствието (Wispé, 1991; Hatfield, 1993; Batson 1984; 2009, 2010; Роджерс, 1994; Wispé, 1991).

Избраното определение за **родителският стил** е предложеното от Гордън Паркър, според когото това е **„приносът на родителя към връзката родител-дете“**. (Parker, 1979, стр.1). Родителският стил включва както цялостния климат на родителстване, така и конкретните родителски поведения и нагласи. Подчертавайки връзката на родителя с детето,

Паркър (1979, 1983) посочва и централната роля на стила на привързаност в неговата концептуализация на родителския стил (Bowlby, 1969; Ainsworth et al., 1962). Двете дименсии на родителския стил са „грижа“ и „свръхпротективност“ и в получената координатна система от двата родителски фактора се получават четири квадранта (Parker et al., 1979). „Топъл контрол“ (висока грижа и висока свръхпротективност), „студен контрол“ (ниски нива на грижа и високи на свръхпротективност), „оптималното родителстване“ (високи нива на грижа и ниски на свръхпротективност), „неглижиращото родителстване“ (ниски нива на грижа и ниски на контрол) (Parker, 1979).

Емпатията във философията

Емпатията има две основни интерпретации във философията и те въздействат много силно върху работата с емпатията в рамките на философията, психологията, невронауката и антропологията. Едната парадигма е на **философията на ума** (Адам Смит, Дейвид Хюм), а втората е на **феноменологията** (Едмунд Хусерл, Морис Мерло-Понти).

Течението в когнитивните науки, основано на философията на ума, достига до редица пробиви в диагностиката и терапията на разстройства, свързани с емпатичен недостиг, по-специално разстройства от аутистичния спектър (Wheelwright et al., 2006). Теоретичната рамка, предложена от Барън-Коен и доразвита от Уакабаяши предполага два основни модуса на функциониране на ума по отношение на другите хора (Wakabayashi, Baron-Cohen et al., 2006). Първият тип е наречен от тях „емпатизиращ“, а другият - „систематизиращ“. Според тях жените по-често спонтанно реагират с емпатия, докато мъжете по-често спонтанно систематизират наблюдаваните от тях явления. Теоретиците на ума прилагат рамката си при изследване на разстройствата от аутистичния спектър, разглеждайки ги като хора с преобладаващо систематизиращ ум (Wheelwright et al., 2006).

Течението в когнитивните науки, основано на феноменологията, предлага цялостно третиране на връзката между индивидите, изразена в

емпатията. Според Мерло-Понти и неговите последователи в невронауката, „ние“ предхожда „аз“ в социалното познание през целия ни живот, а не само в ранното детство (Gallese, 2007; Iacoboni, 2009). Феноменологията се оказва особено необходима, когато изследователите на мозъка откриват огледалните неврони и автоматичния, светкавично бърз начин на свързване между хората, който те осигуряват (Rizzolati, Fadiga, Fogasi, Gallese, 2002; Gallese, Goldman, 1998, Iacoboni, 2009). „Твоето щастие в моето тяло“, казва един от пионерите-изследователи (Iacoboni, 2009).

Емпатията в консултативната психология

Дисертационният текст разглежда ролята на емпатията в психодинамичната (по-специално при Хайнц Кохут), когнитивно-бихейвиористичната и хуманистичната парадигми.

Най-голяма тласък интересът към емпатията получава от Карл Роджърс, който през 1951 г. я обявява като едно от трите условия за успешна терапия (Роджърс, 1999г.). Другите две са автентичност на терапевта и безусловно положително отношение към клиента. Проследявайки консултанти от различни школи и с различен опит и подготовка, той доказва, че благоприятният изход от консултативната работа е правопрпорционално свързан с посочените три условия. Неговите резултати относно емпатията се подкрепят от по-късни изследвания (Burns, Auerbach, 1996; Vozarth, 1997). По-късно Роджърс предполага, че тези три условия са валидни предиктори на успеха на всички човешки взаимоотношения (Rogers, 1975).

Глава 2. Теоретична основа на връзката родителски стил-емпатия

Теоретичната рамка, предложена в текста, се позовава на **Хайнц Кохут, Джон Боулби и Мартин Хофман**. Тримата автори виждат връзка между емпатията и дименсиите на родителския стил - грижата и контрола.

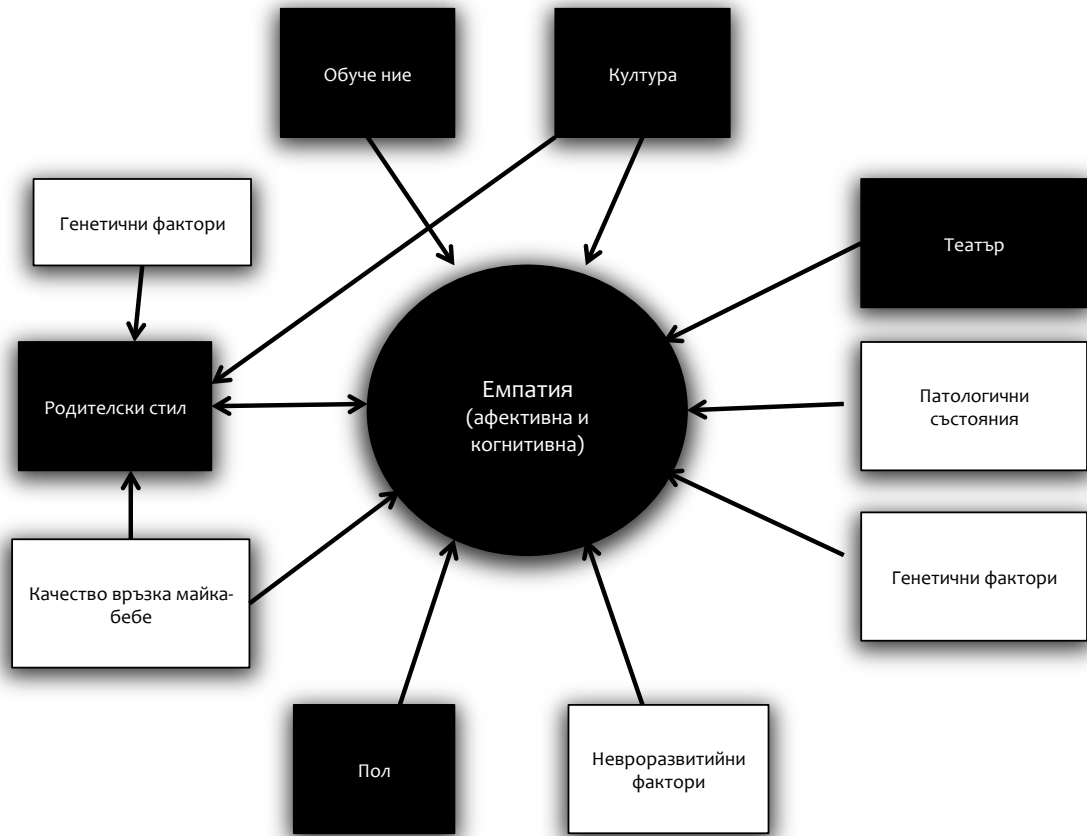
Боулби смята, че емоционалните нужди на децата със сигурна привързаност са били посрещани, когато те са имали най-остра нужда от грижа и така те получават възможността да изградят своя „аз“ (Bowlby, 1969). Когато след това майката епизодично (а не хронично) се проваля в своята емпатия, тя обозначава другостта си спрямо вътрешно-психичния свят на детето и стимулира неговата автономност, като му позволява да изгради своите граници и идентичност (Кохут, 1999). Така децата със сигурна привързаност имат капацитета да се фокусират върху другите и да разберат и съпреживеят техните емоции и нужди, т.е. да проявят емпатия. Когато по-късно станат способни да разберат ролята си при неизбежното нараняване на другите, родителите имат шанс да им помогнат (или попречат) да интернализират социалните норми в зависимост от използваните дисциплинарни практики (Hoffman, 2000). Оптималният по интензитет дисциплинарен натиск помага на децата да останат в емпатичния дистрес (когато наблюдават страдащ човек) или да преживеят реалистична вина (когато те самите причиняват болка) (Hoffman, 2000). Така ролята на родителите се очаква да остане централна при оформяне на емпатичната способност за разбиране и съпреживяване на чуждото страдание, позволявайки и мотивирайки съчувственото откликване.

Работен модел на факторите, повлияващи емпатията през целия живот

За създаването на работен модел на факторите, повлияващи емпатията отвъд детството, настоящата работа се позовава с модификации на модела на Макдоналд и Месингър (McDonald, Messinger, 2011). Те разглеждат факторите, повлияващи емпатията в детството и предлагат две групи фактори: „**вътрешно-присъщи**“ и „**социализиращи**“.

За да бъде адекватен моделът за развитието на емпатията през целия живот, настоящият труд предлага добавяне на четири фактора: **патологични състояния, култура, обучение и участие в театрални трупни**.

Работният модел на факторите, повлияващи емпатията отвъд юношеството, е представен във **Фигура 1**. Моделът обединява факторите, идентифицирани в прегледа на литературата, както и част от значимите очаквани взаимодействия и връзки.

Фигура 1.

Работен модел на факторите, повлияващи развитието на емпатията, основан на модела на Макдоналд и Месингър (McDonald, Messinger, 2011). В черно са отбелязани променливите, които емпиричното изследване проследява.

ЧАСТ 2: ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Глава 3: Методология на изследването

Обект на изследването е емпатията и факторите, повлияващи нейното развитие отвъд детството.

Предмет на изследването е връзката на нивото на емпатия при студенти в бакалавърска степен от две различни култури (България и САЩ) и възприемания родителския стил на техните родители.

Изследователският въпрос на изследването е: Има ли връзка между определен стил родителстване и нивото на емпатия при млади хора, които са близо до детските си спомени, но същевременно са преминали през основните етапи на развитие на емпатията?

Целта на настоящия дисертационен труд е **изследване на влиянието на родителския стил върху емпатията отвъд юношеството в избраната извадка.**

За да се постигне тази цел, бяха изпълнени следните задачи.

Задача 1. Да се обогати научното познание относно природата на емпатията, нейните компоненти и техните взаимодействия.

Задача 2. На основата на фокусиран преглед на литературата, да се представи обобщен модел на развитието на факторите, повлияващи емпатията и да се определи мястото на родителския стил в него.

Задача 3. Да се систематизира и представи допълнителна информация относно проследени фактори, които също повлияват емпатията (националност, специалност, пол, състав на родителското семейство, участие в театрални трупи и специализирани обучения).

Задача 4. Да се допринесе към подобряване на използваните инструменти чрез проверка на тяхната надеждност и факторна структура.

На основа на критичния преглед на литературата бяха разработени следните **хипотези** за резултатите на емпиричното изследване.

Хипотеза 1: Студентите, които рапортуват оптимално родителстване (високи нива на грижа и ниски нива на контрол) и от двамата родители, ще имат по-високи нива на емпатия от тези, рапортували различен стил на отглеждане.

Хипотеза 2: Ниските нива на топлинността и високите нива на контрол ("студен контрол") и при двамата родители ще бъдат свързани с най-ниските нива на емпатия в изследваните лица и от двата пола.

Хипотеза 3: Студентите от България и САЩ ще имат сходни нива на емпатия.

Хипотеза 4: Студентите от хуманитарните дисциплини ще имат по-високи нива на емпатия, с пик при психолозите.

Хипотеза 5: Изследването ще покаже по-високи нива на емпатия сред жените.

Изследвани лица

Бяха изследвани 406 студента от бакалавърска степен, в шест висши учебни заведения в България и шест в САЩ. Седем въпросника бяха некоректно попълнени и отпаднаха от обработката. Така останаха 399 студенти, от които 166 мъже и 231 жени на средна възраст 21,09 г., като две изследвани лица са предпочели да не споделят пол. 188 от изследваните лица се отбелязват като български граждани, 190 като граждани на САЩ, 4- Китай, 2 - Сърбия, 2 - Филипините, 1 - Турция, 1 - Гърция, 1- Саудитска арабия, 1- Германия, 1 - Бразилия, 1- Ямайка, 1- Полша, 1- Пуерто Рико, 1- Нигерия, 1- Франция.

Таблица 1 представя проследените параметри на изследваните лица по пол.

Таблица 1.
Характеристики на изследваните лица

		Мъже	Жени	Общо*
Възраст	Средна стойност	21.09	21.02	21.05
	Стандартно отклонение	3.95	3.77	3.85
Националност	България	65	123	188
	САЩ	89	99	188
	Друго	12	8	20
Специалност	Инженерни и точни науки	65	31	96

	Хуманитарни науки	62	133	195
	Психология	22	57	79
	Икономика	16	9	25
Театър	Участвали	49	71	120
	Неучаствали	113	159	272
Обучение	Участвали	23	95	118
	Неучаствали	31	240	271
Семейство през детството	С двама родители	138	182	320
	Само с майка	15	37	52
	Само с баща	3	3	6
	С други	8	7	15
Настоящо родителско семейство	С двама родители	138	164	302
	Само с майка	15	53	68
	Само с баща	4	5	9
	С други	7	6	13

* общият брой в различните категории варира според липсващите отговори

Инструментариум

- *Емпатичен квотиент/Поведенческа скала на Кембридж (Empathy Quotient/The Cambridge Behaviour Scale)*

Емпатичният квотиент е един от най-използваните съвременни инструменти за изследване на емпатията. Избран е в настоящето изследване, защото разглежда емпатията като многоаспектен феномен, включващ афективни, когнитивни и смесени компоненти и това позволява изпълнението на поставените задачи. Въпросникът е създаден от Саймън Барън-Коен и Сали Уийлпрайт през 2004г. като част от усилията на група изследователи да установят разликите в емпатичното ниво на индивиди с аутизъм в сравнение с това на нормални индивиди със сходно ниво на интелигентност (Baron-Cohen, Wheelwright, 2004). Емпатичният квотиент се използва както в клинични, така и в нормални популации. Той включва 60

айтема, от които 40 са насочени към измерване на емпатията, а 20 са айтеми „пълнеж”.

Резултатът, получен от Емпатичния квотиент е общ бал и има максимална стойност 80. Барън-Коен и Уийлпрайт определят, че граничната стойност, под която може да се диагностицира патологичен дефицит на емпатия, е 30 (Baron-Cohen, Wheelwright, 2004).

Скалата е преведена и стандартизирана за български условия от доц. Е. Софронива, доц. Т. Шопов и С. Танушев (ФНПП, Софийски университет).

- Индекс за междуличностна реактивност (Interpersonal Reactivity Index)

Индексът на Марк Дейвис (Davis, 1980) е исторически най-често използваният инструмент за изследване на емпатията, видяна като многоизмерен конструкт. Индексът беше избран, защото също разглежда емпатията като многоизмерен конструкт, но предоставя отделни резултати за емоционална и когнитивна емпатия, както и за близките феномени фантазия и личен дистрес. Това позволява резултатите да се сравняват с тези на Емпатичния квотиент и да се работи по изработване на по-детайлна картина за природата на емпатията и въздействието на родителския стил върху елементите ѝ.

Индексът съдържа 28 твърдения, на които изследваните лица трябва да отговорят с: не ме описва добре, не ме описва много добре, донякъде ме описва, описва ме добре, описва ме много добре. Той се състои от 4 скали с по 7 въпроса. Скала „фантазия” измерва склонността на изследваните лица да се идентифицират с герои от филми, романи, театрални постановки и други въображаеми ситуации. Скала „емпатична загриженост” измерва чувствата на топлина, съчувствие и загриженост за другите. Обозначавана като афективния компонент на емпатията. Скала „възприемане на чуждата перспектива” оценява способността да се видят нещата от гледната точка на другия. Обозначавана като когнитивния елемент на емпатията. Скала „личен дистрес” измерва личните преживявания на тревожност и дискомфорт, които са резултат от наблюдението на неприятните

преживявания на друг човек. За разлика от емпатията, преживяванията при личния дистрес са изцяло насочени към наблюдаващия и предизвикват силен стремеж да се напусне бързо ситуацията.

Скалата е преведена и стандартизирана за работа с възрастни в български условия от доц. Е. Софронива, доц. Т. Шопов и С. Танушев (Факултет за начална и предучилищна педагогика, Софийски университет).

- *Скала „Родителска връзка” (Parental Bonding Instrument)*

Създадена е от Паркър, Туплинг и Браун през 1979 г. (Parker, Tupling, Brown, 1979). Тя е ретроспективен инструмент, съдържащ две идентични въпросника за оценка на поведението и нагласите на майката и бащата, като от изследваните лица се изисква да оценят подхода на родителите си през своите първите 16 години от развитието.

Двете дименсии са наречени „грижа” и „свръхпротективност” и включват съответно 12 и 13 от окончателните твърдения, общо 25 за всяка подскала.

Скалата е преведена и стандартизирана за български условия от д-р Мирена Василева, Варненски свободен университет.

Събиране на данните

Изследването започна през месец септември 2014 г. и приключи през месец декември 2015 г. Всички изследвани лица получиха батерията на националния език на страната, в която е проведено изследването (съответно, български или английски). Преди всеки въпросник беше включена и първоначалната му инструкция, както е предложена от авторите. Изследваните лица бяха инструктирани да отговорят на всеки въпрос и беше подчертано, че конфиденциалността на информацията е гарантирана, както и че няма верни и грешни отговори, нито подвеждащи въпроси. Всички изследвани лица имаха възможност да предоставят електронен адрес и така да получат резултатите си, ако желаят. Попълването отнема средно около 15-20 минути, като изискван формуляр за информирано съгласие отнема около 3 допълнителни минути за

американската извадка. Попълнените въпросници се съхраняват в заключен шкаф, а данните, въведени в Microsoft Excel и статистическите програми са с ограничен достъп.

Статистически методи за обработка на данните

Дескриптивни статистически методи бяха използвани, за да се опишат характеристиките за достигнатите изследвани лица и проследените променливи. *Корелационният анализ* беше използван, за да се получи първоначална картина на връзките между променливите и да се проверят посоките на по-нататъшен статистически анализ. *Регресионни, дисперсионни и Т-критерий анализи* бяха използвани с цел проследяване на влиянието на определените фактори върху емпатичните зависими променливи: родителски стил; националност; пол; специалност; участие в театрални трупи и участие в обучения за подобряване на комуникативните умения. Включените емпатични променливи, които е нужно да бъдат разгледани като зависими от изброените фактори са: обединена емпатична променлива (Емпатичен квотиент), афективна емпатична променлива (Емпатична загриженост), когнитивна емпатична променлива (Възприемане на перспектива). Двете съседни на емпатията явления, проследени чрез Индекса за междуличностно реагиране, също бяха включени като зависими променливи: Личен дистрес и Фантазия.

Беше осъществено и *Структурно моделиране*, като то включва измерителните и структурните модели на всеки от инструментите, както и общ структурен модел на влиянието на проследените фактори и взаимоотношенията между емпатичните променливи.

Към *липсващите данни* беше подходено консервативно и те бяха изключени от съответните анализи, но записите бяха включени в останалите анализи, където необходимата информация присъстваше.

За осъществяване на първите три групи статистически анализи (дескриптивни, корелационни, регресионни, т-тестове и дисперсионни) са използвани *статистическите програми* JASP, версия 0.7.5.5. и PSPP,

версия 0.8.3. За осъществяване на структурното моделиране, беше използвано приложението AMOS, версия 21 към SPSS, версия 21.

Глава 4: Резултати от емпиричното изследване

За по-голяма яснота, данните са представени в рубрики, съответстващи на изследователските хипотези.

Природа на емпатията

Таблица 2 дава информация за основните характеристики на проследяваните емпатични феномени.

Таблица 2.

Описателни характеристики на трите емпатични променливи, фантазия и личен дистрес в проведеното изследване.

	Емпатичен квотиент	Фантазия	Емпатична загриженост	Възприемане на перспектива	Личен дистрес
Валидни	399	399	399	399	399
Липсващи	0	0	0	0	0
Средна стойност	44.35	17.76	19.90	18.08	12.36
Стандартна грешка на средната	0.5235	0.2906	0.2437	0.2408	0.2565
Медиана	44.00	18.00	20.00	18.00	12.00
Стандартно отклонение	10.46	5.806	4.869	4.809	5.123
Асиметрия	0.04359	-0.3106	-0.5146	0.09124	0.005855
Стандартна грешка на асиметрията	0.1222	0.1222	0.1222	0.1222	0.1222
Ексцес	-0.2652	-0.4954	-0.1254	0.9887	-0.2250
Стандартна грешка на ексцеса	0.2437	0.2437	0.2437	0.2437	0.2437
Минимална	17.00	1.000	4.000	4.000	0.000

	Емпатичен квотиент	Фантазия	Емпатична загриженост	Възприемане на перспектива	Личен дистрес
стойност					
Максимална стойност	72.00	28.00	28.00	28.00	26.00
33-ти персентил	40.00	15.33	18.00	16.00	10.00
66-ти персентил	49.00	21.00	23.00	20.00	15.00

Получената средна стойност на Емпатичния квотиент в изследването ($m=44,35$; $SD=10,46$) е по-висока от тази, получена от Барън-Коен и Уийлпрайт при създаването на инструмента във Великобританска извадка: $m=42,1$; $SD=10,6$ (Baron-Cohen, Wheelwright, 2004), както и от резултатите, получени при стандартизирането в българска: $m=42,66$; $SD=10,2$ (Софрониева, 2011 г.) и италианска извадки: $m=43,7$; $SD=9,5$ (Preti, Vellante, Baron-Cohen, Zucca, Petretto, Masala, 2011). Настоящото изследване отбеляза 38 човека със стойност на Емпатичния квотиент под 30: 28 мъже и 10 жени.

Използването на два различни инструмента за изследване на емпатията и включването на Фантазията и Личния дистрес ни позволяват да разгледаме по-подробно природата на емпатията. В **Таблица 3** са представени взаимоотношенията между трите коефициента за емпатия: обединен (Емпатичен квотиент), афективен (Емпатична загриженост) и когнитивен (Възприемане на чуждата перспектива), както и корелациите им с Фантазията и Личния дистрес.

Корелационният анализ показва значими корелации между всички променливи, с изключение на възприемането на чуждата перспектива и личния дистрес. Според стандарта, предложен от Коен, корелациите са от средни до силни (Cohen, 1992).

Таблица 3.
 Корелации между Емпатичен квотиент, Емпатична загриженост, Възприемане на чуждата перспектива, Фантазия и Личен дистрес.

	Емпатичен квотиент	Фантазия	Емпатична загриженост	Възприемане на чуждата перспектива	Личен дистрес
Емпатичен квотиент	—	0.294***	0.525 ***	0.476***	-0.099*
Фантазия		—	0.403***	0.206***	0.172***
Емпатична загриженост			—	0.442***	0.131**
Възприемане на чуждата перспектива				—	-0.034
Личен дистрес					—

*p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Сравнително изненадващи са силните корелации между афективния компонент на емпатията (Емпатична загриженост) и когнитивния ѝ компонент (Възприемане на чуждата перспектива или Възприемане на перспектива). Най-вероятно твърденията измерват цялостния капацитет на изследваното лице да разпознава и съпреживява емоциите на другия. Барън-Коен и Уийлпрайт твърдят, че афектът и когницията са твърде тясно преплетени в емпатията, за да могат да се измерят напълно коректно със самооценъчен въпросник (Baron-Cohen, Wheelwright, 2004). Няма значими разлики в корелациите между емпатичните променливи в двете национални групи.

Фантазията изненадващо корелира значимо и средно по сила с емпатични променливи. Предложена от Дейвис като когнитивен елемент на сензитивността към другия, тя не показва високи стойности на корелация с която и да е от емпатичните променливи в предишни изследвания в англосаксонски групи (Davis, 1980; Baron-Cohen, Wheelwright., 2004). Вероятно ролята на фантазията в развитието на емпатията предстои да се изучава.

Влияние на родителския стил върху емпатичните нива

Очаквахме, че оптималният родителски стил, характеризиращ се с високи нива на грижа и ниски на свръхпротективност, ще е свързан с най-високите емпатични нива. Хипотезирахме още, че авторитарният родителски стил, характеризиращ се с ниски нива на грижа и високи нива на свръхпротективност, ще е свързан с най-ниските емпатични нива.

Линейният регресионен анализ се оказа адекватен за проследяване на родителското влияние върху Емпатичния квотиент и Личния дистрес. Нито една от другите емпатични променливи (Емпатична загриженост, Възприемане на перспектива и Фантазия) не се повлиява от родителските фактори според получените данни. По отношение на влиянието на дименсиите на родителския стил върху Емпатичния квотиент, коефициентът на детерминация $R^2=0,06$ (изравненият $R^2= 0,051$) при $p<0,001$, което указва, че 6 % от резултатите на Емпатичния квотиент могат да се обяснят с измеренията на родителския стил на двамата родители. Променливите, която показват значимо влияние са майчината ($t=2.068$, $p<0,05$) и бащината ($t=2.052$, $p<0,05$) грижа. Свръхпротективността не показва значимо влияние върху Емпатичния квотиент и съответно не можем да говорим за цялостно влияние на родителския стил. Размерът на ефекта по стандартите на Коен е малък (Cohen, 1992). Анализите в двете национални извадки са почти идентични с обобщения.

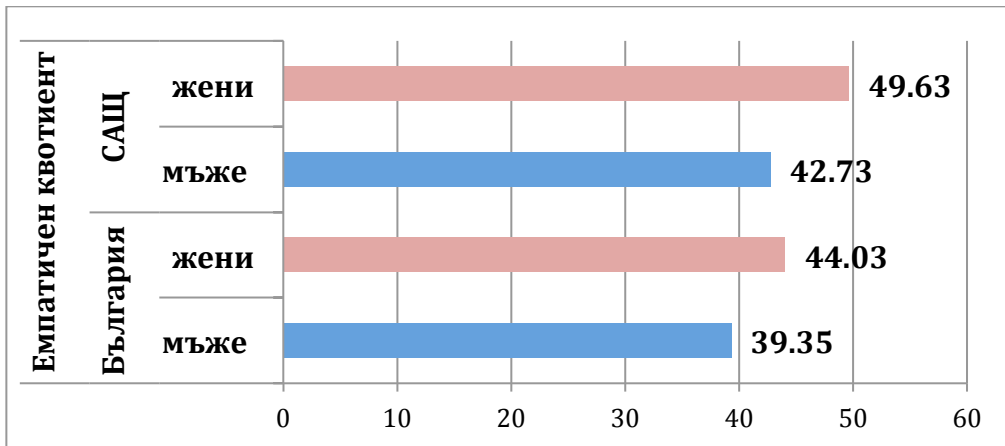
Разлики по националност

Хипотезирахме, че американските и българските студенти няма да се различават съществено по емпатичните си способности. Националностите, различни от двете преобладаващи американска и българска, бяха кодирани като липсващи данни и съответно в Т-тестовите по националност участват 378 изследвани лица. Както показват графики 1,2 и 3, **хипотезата за липса на разлики** между двете големи национални култури, българска и американска, **се отхвърля**. Разликите по отношение предимно на афективните елементи на емпатията са значими в полза на американската

извадка ($t=-3.931$, $p<0,001$, Cohen's $d=-0,404$). Разликите по отношение на фантазията и възприемането на чуждата перспектива са под равнището на значимост ($p>0,05$).

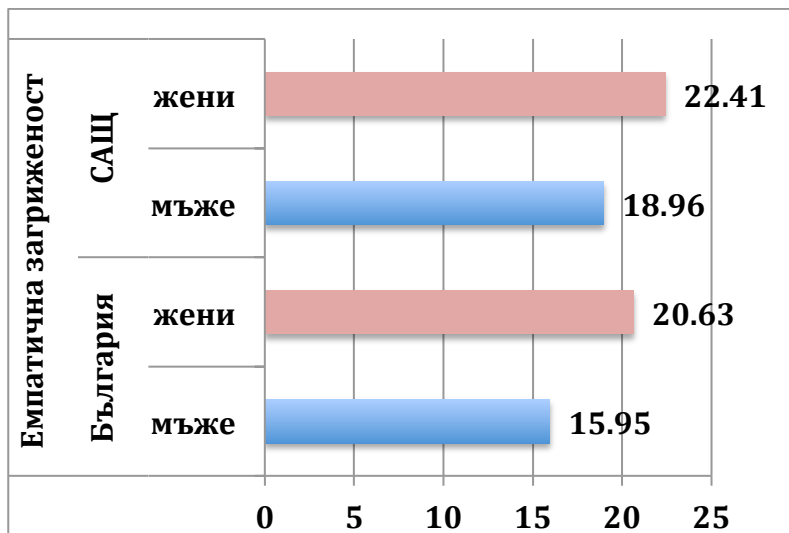
Графика 1.

Средни стойности на променливата Емпатичен квоциент по националност и пол.

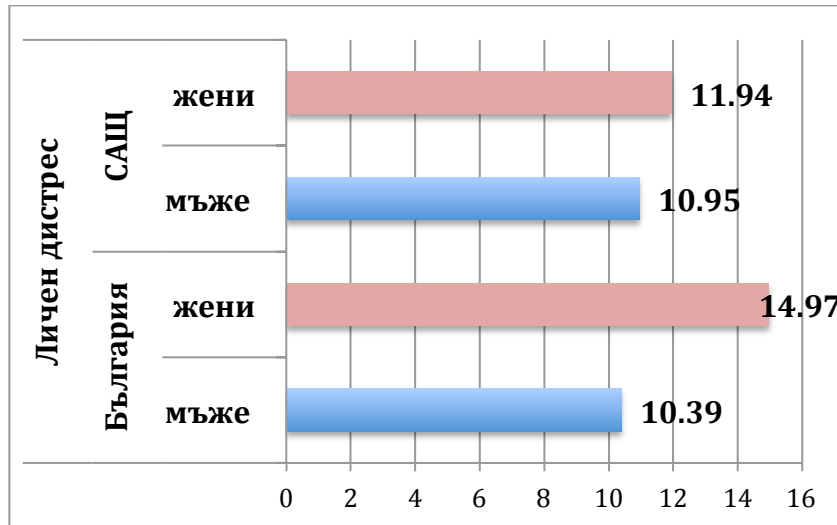
Графика 2.

Средни стойности на променливата Емпатична загриженост по националност и пол.

Графика 3.

Средни стойности на променливата Личен дистрес по националност и пол.

Разлики по националност относно възприеманите родителски стилове има само по отношение на майчината грижа ($t=3,158$, $p<0,05$, Cohen's $d=0,325$). Изследваните български студенти възприемат майките си като далеч по-топли от американските си връстници.

Разлики по пол

Хипотезата за **превъзходство на жените** по отношение на трите емпатични променливи, фантазията и личния дистрес се потвърди. Разликите по пол са значими за всички емпатични променливи. Тези разлики имат висок (Емпатичната загриженост, Емпатичния квотиент, Фантазията), среден (Личен дистрес) или нисък (Възприемане на чужда перспектива) размер на ефекта (Cohen, 1992). Интересно е, че тук се включва, макар и с нисък размер на ефекта, и когнитивната емпатия, за която повечето изследователи не установяват разлика по пол (Lennon, Eisenberg, 1987, Watson, 1987).

Разлики по специалност, обучение и участие в театрални труп

Хипотезата за по-високи емпатични способности при хуманитарните студенти с пик при студентите по психология се потвърждава.

Макар че се оформи непланирана под-група от студенти от икономически специалности, тя не беше достатъчно голяма, за да се включи в дисперсионния анализ по специалност.

Графика 4 представя средните стойности по проследяваните променливи изследваните лица, разпределени по специалност.

Графика 4.

Средни стойности на емпатичните променливи по специалност.

Пост-хок тестовете показаха, че разликите са значими и с голям размер на ефекта между хуманитарните специалности и психологията, от една страна и точните науки/инженерните специалности, от друга. Значимите разлики между хуманитарните специалности и психологията са само по отношение на обединената емпатична променлива (Емпатичен квотиент) и когнитивното измерение на емпатията (Възприемане на чуждата перспектива).

Изследването показва превъзходство на студентите, които са **участвали в театрални трупи** по отношение на обединената емпатична променлива ($t=4,279$, $p<0,001$, Cohen's $d=0,468$), афективната емпатична променлива ($t=3,161$, $p<0,05$, Cohen's $d=0,346$) и фантазията ($t=2,007$, $p<0,05$, Cohen's $d=0,219$).

Превъзходство показаха и студентите, **участвали в обучения за подобряване на комуникативните умения**, по отношение на обединената емпатична променлива ($t=3,648$, $p<0,001$, Cohen's $d=0,535$), афективната емпатична променлива ($t=2,414$, $p<0,05$, Cohen's $d=0,354$) и когнитивната емпатична променлива ($t=2,394$, $p<0,05$, Cohen's $d=0,292$). Тези данни обаче не могат да се интерпретират пълноценно, доколкото знаем малко за характеристиките на тези обучения, а броят на изследваните лица, участвали в такива обучения, е малък.

Структурно моделиране

За да се провери латентната структура на конструктите в изследването, както и техните взаимоотношения, беше използван методът на структурно моделиране. Първоначално са представени моделите на отделните инструменти (измерителни и структурни), а накрая е представен общия модел на данните от изследването. Измерителните модели представят факторен анализ на получената латентна структура на инструментите в извадката. Общият структурен модел, представен накрая, включва следните екзогенни наблюдавани променливи: пол, националност,

специалност, участие в театър и участие в обучение. Емпатичните и родителските променливи са ендегенните латентни променливи в модела.

- Измерителен модел на Емпатичния квотиент

За получаване на факторите беше използван анализа на главните компоненти (Principal Component Analysis) и беше осъществена Varimax ротация с Кайзер нормализация с цел установяване на независимостта на факторите. Графичният тест на Кетъл показва три-факторен модел като най-подходящ за данните. Той обяснява 29% от вариацията. Трите фактора бяха наречени „когнитивна емпатия“, „афективна емпатия“ и „социална сензитивност“. Алфата на Кронбах за първия фактор е **0,816**, за втория - **0,783** и за третия - **0,736**.

Резултатите са много сходни до първия публикуван факторен анализ на инструмента (Lawrence, Shaw, Baker, Baron-Cohen, David, 2004). Много близки са и латентните структури, предложени при италианската (Preti, Vellante, Baron-Cohen, Zucca, Petretto, Masala, 2011) и корейската (Kim, Lee, 2010) стандартизации на инструмента. Японската стандартизация достига съкратен вариант на инструмента, който представя едно-компонентен модел (Wakabayashi, Baron-Cohen, Wheelwright, Goldenfeld, Delaney, Fine, Smith, Weil, 2006). Съкратеният вариант на Емпатичния квотиент е и версията, на която е предложен факторен анализ в български условия и Рачев и Ханчева предлагат, че са приложими както едно-факторен, така и дву-факторен модели (Рачев, Ханчева, 2014г.).

- Измерителен модел на „Индекс за междуличностно реагиране“

За получаване на факторите беше използван анализа на главните компоненти (Principal Component Analysis) и беше осъществена Varimax ротация с Кайзер нормализация с цел установяване на независимостта на факторите.

Графичният тест на Кетъл показва по-добри резултати за три-факторен модел, в сравнение с четири-факторния, както е предложено от Марк

Дейвис (Davis, 1980). Регистрираните три фактора бяха наречени съответно „емпатия“, „фантазия“ и „личен дистрес“. Кумулативният процент на обяснената вариация за трите фактора е 37 %. Алфата на Кронбах за обединения фактор емпатия е $\alpha=0.804$ и тя няма да се подобри, ако се изключи твърдение. Вторият и третият фактор запазват напълно първоначалната си структура, както е предложена от Дейвис (1980) с **Алфа на Кронбах съответно 0.806 (фантазия) и 0,717 (личен дистрес)**.

По-ранната стандартизация на инструмент в български условия, но за юношеска популация, потвърждава четири-факторния модел на Дейвис (Калчев, 2005г.). Френската стандартизация на инструмента не намира четири-факторния модел за подходящ, но не успява да предложи алтернативно решение (Gillet, Mella, Studer, Grünh, Labouvie-Vief, 2013). Интересно е чилийското решение, по-късно подкрепено от Хок и колеги, които откриват три-факторно решение като адекватно, но с четвърти фактор от йерархично по-високо равнище (Fernandez, Dufet, Kramp, 2011; Howk, Keusers, Branje, Von der Graaff, de Wied, Meeus, 2013). Немската стандартизация предлага пет-факторно решение на съкратена версия на инструмента (Koller, Lamm, 2015).

- Измерителен модел 1 „Родителска връзка“ (майки, България)

Скалата „Родителска връзка“ е инструментът, който третира конструкта с най-силно влияние на културалния контекст. Стайнбърг и Барбър отбелязват, че и грижата, и контролът в колективистично-ориентираните култури или групи се очаква да са засилени (Steinberg, Mounts, Lamborn, Dornbusch, 1991, Barber, 1996). Причината е във високата ценност, която се придава на подчиняване на отделната индивидуалност на волята на групата (Barber, 1996). Твърде вероятно е и самият контрол да има различна структура.

За да сме сигурни, че Скалата има сравними характеристики в способността си да измерва възприемания родителски стил в българска и американска извадка, проведехме отделни факторни анализи за двете

групи. Анализите са отделни за майки и бащи в двете извадки.

При изследване на латентната структура на Скала „Родителска връзка“ при български майки, за получаване на факторите беше използван анализа на главните компоненти (Principal Component Analysis) и беше осъществена Varimax ротация с Кайзер нормализация с цел установяване на независимостта на факторите.

Графичният тест на Кетъл показва дву-факторния модел като удачен, като Кумулативният процент на обяснената вариация за двата фактора е 45 %. Разпределението на твърденията е почти идентично с предложеното от авторите, като **Алфата на Кронбах** за първия фактор, „грижа“, е много висока: 0,903, а за втория фактор, „свръхпротективност“, е **0,837**.

- Измерителен модел 2 (бащи, България)

Графичният тест на Кетъл показва четири-факторен модел като по-удачен в сравнение с дву-факторния, като кумулативният процент на обяснената вариация за четирите фактора е 61 %. Първият фактор съдържа твърдения, които по замисъл на авторите и по съдържание очевидно принадлежат към дименсия „грижа“. Неговата **Алфа на Кронбах** е отново особено висока: **0,931**. Вторият, третият и четвъртият фактор съдържат твърдения, причислявани от Паркър и колеги към скала „свръхпротективност“, но очевидно тълкувани в различни нюанси от българската популация. Вторият фактор включва част от твърденията, които други изследователи са обособили във фактор „окуражаване на поведенческата свобода“ (Suzuki, Kitamura, 2011). Третият фактор включва твърдения, отразяващи интрузия в личните граници, които можем да наречем, подобно на Мърфи и други, „отнемане на психичната автономност“ (Suzuki, Kitamura, 2011; Steinberg et al., 1989). Четвъртият фактор е по-труден за обяснение, но би могъл да се обозначи като „инфантилизация“. Поради факта, че втори, трети и четвърти фактор се включват в дефиницията на конструкта „свръхпротективност“, те бяха обединени в една дименсия, наречена „свръхпротективност“ (Parker et al.,

1979). При изчисление на **общата Алфа на Кронбах** за дименсията „свръхпротективност“, получаваме резултат от **0,844**.

- Измерителен модел 3 (майки, САЩ)

Графичният тест на Кетъл показва дву-факторния модел, предложен от Паркър и колеги (1979) като удачен, като кумулативният процент на обяснената вариация за четирите фактора е 48 %. Отново, скала „грижа“ показва много висока консистентност: **$\alpha=0,936$** , а при скала „свръхпротективност“ виждаме **$\alpha=0,823$** .

- Измерителен модел 4 (бащи, САЩ)

Графичният тест на Кетъл показва петфакторния модел като по-удачен от дву-факторния. Очевидно, резултатите в тази група се различават от тези в групите на майките, но не са твърде различни от групата на бащите в българската извадка. В българската извадка, скалата „грижа“ беше ясно локализирана в първия фактор и тук това също е факт, отново с висока Алфа на Кронбах: **$\alpha=0,946$** .

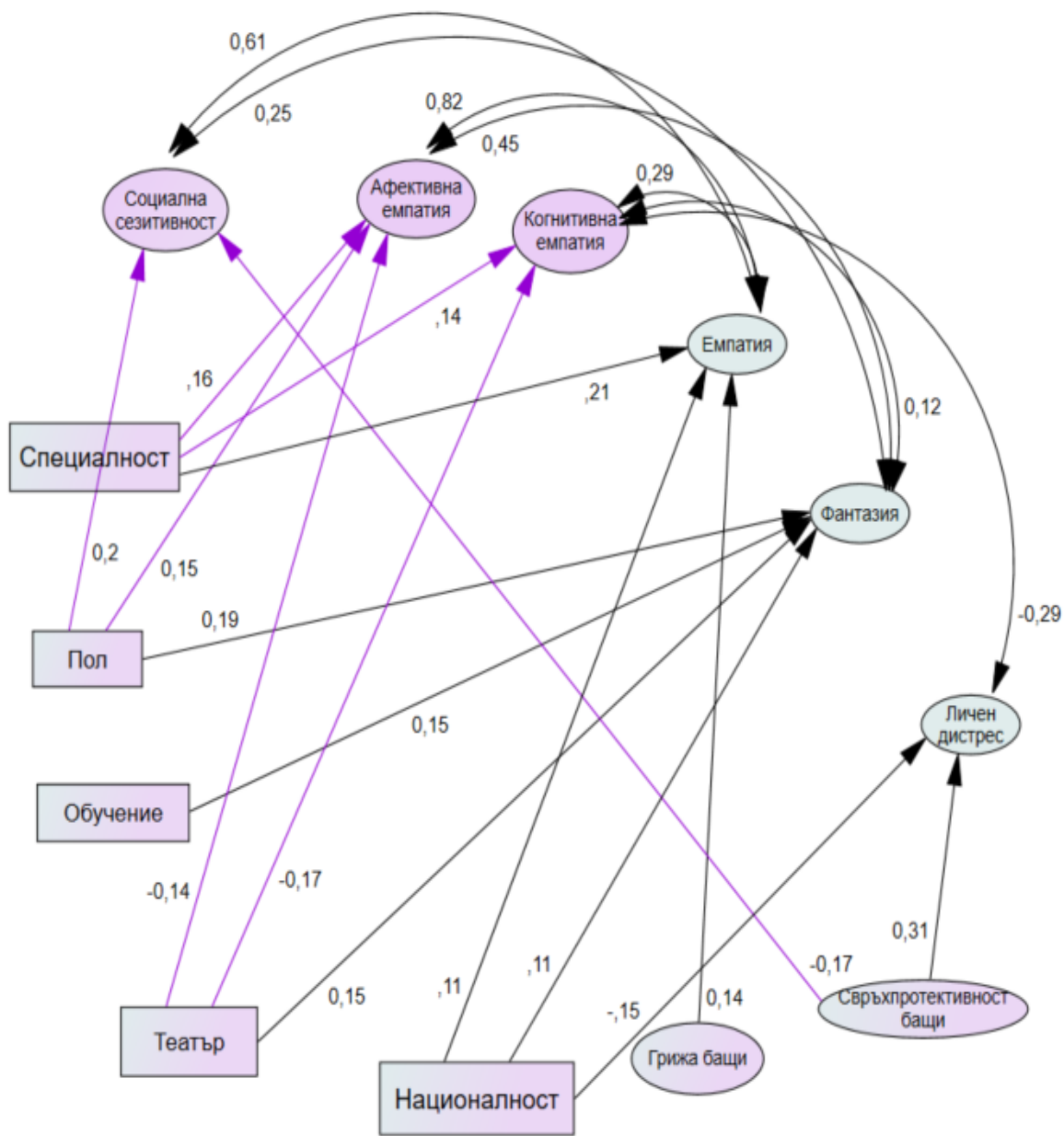
Вторият, третият, четвъртият и петият фактор отново отразяват своеобразна структура на дименсията „свръхпротективност“. Вторият фактор е традиционната „свръхпротективност“, третият отново включва единствено твърдения, отразяващи „поведенческият контрол“, четвъртият фактор не съдържа твърдение, което няма по-високо тегло във втория фактор, но отразява нюанса на „психологическият контрол“. Петият фактор отделя като специална позицията на Твърдение 10: „Invaded my privacy“, отбелязано и в четвъртия фактор като психологически контрол, може би често възприеман като „насилие“. **Алфа на Кронбах** за обединената дименсия „свръхпротективност“ е **0,812**.

Измерителните модели ни показаха, че структурата на инструмента в двете национални извадки не се различава значимо, а дименсията „контрол“ при бащите е по-сложна и многопластово възприемане от тази на майките.

- Общ структурен модел

В общия структурен модел фокусът е върху влиянието на наблюдаваните зависими променливи и латентните родителски променливи върху латентните емпатични променливи, както бяха изведени във факторните анализи на отделните инструменти. Наблюдаваните фактори включват: националност, пол, специалност, обучение и театър. Родителските фактори включват: Майчина грижа, Майчина свръхпротективност, Бащина грижа, Бащина свръхпротективност. Проследени са и корелациите между емпатичните и съседните на тях променливи: Афективна емпатия, Когнитивна емпатия, Социална сензитивност, Емпатия, Фантазия и Личен дистрес.

Фигура 2 представя **Общия структурен модел**. Във фигурата не са отразени онези влияния, които не са достигнали статистическа значимост при $p < 0,05$. Кривите обозначават корелационни връзки, а стрелките - регресионни такива. Двата различни цвята показват емпатичните променливи от Скала "Емпатичен квотиент" и "Индекс за междуличностно реагиране".

RMSEA = 0.042
 CFI = 0.767
 NFI = 0.583
 PRATIO = 0.939

Фигура 2.

Общ структурен модел на проследените фактори на влияние върху емпатичните променливи

Критериите за съответствие на модела го посочват като приемлив, макар и не напълно убедителен. RMSEA (root mean square error of approximation) показва добро съответствие на модела, но NFI (normative fit index) и производният на него индекси CFI и NFI (normative fit index), ни указват, че трябва да интерпретираме внимателно предоставените връзки (Hooper et al., 2008; Hoyle, Isherwood, 2013). Една от техническите причини е във високия брой проследявани латентни ендогенни променливи и сравнително малкия брой наблюдавани променливи (Hoyle, Isherwood, 2013). Втора, свързана с първата, причина от съдържателен характер най-вероятно лежи в недостатъчната теоретична и изследователска основа, на която да стъпим. Най-вероятно има фактори, които упражняват значимо влияние върху емпатичните променливи, но не са включени в настоящото изследване.

Глава 5. ДИСКУСИЯ И ИЗВОДИ

Изводи относно природата на емпатията

- *Компоненти на емпатията*: Корелационният и факторният анализ в изследването предоставят аргументи в полза на идеята, че емпатията, както е разглеждана в самооценъчните инструменти, има тясно преплетени афективни и когнитивни компоненти.

- Нива на емпатията

Резултатите подкрепят, макар и индиректно, хипотезата на Голдман, че емпатията има две нива: „нисша“ и „висша“ (Goldman, 2009, 2011; Maibom, 2014; Sorlan, 2011). Поради възрастта на изследваните лица, самооценъчната природа на инструментите и съдържанието на използваните твърдения, очакваме, че сме изследвали предимно „висшата“ емпатия. Засега знанието ни за факторите, повлияващи двете нива, са ограничени. Най-вероятно те имат както общи, така и различни фактори на влияние, като „висшата“ емпатия е вероятно тясно свързана с когнитивното, психосоциалното и моралното развитие. Това би било част от обяснението

на установената разлика между изследванията, проследяващи влиянието на родителските фактори в детството (Zahn-Waxler et al., 1979; Zahn-Waxler et al., 2001; Knafo et al., 2008) и представените тук резултати. Макар афективните елементи да доминират при „нисшата“, а когнитивните - при „висшата“ емпатия, те представляват една интегрирана способност. Все повече изследвания потвърждават, че „висшата“ емпатия, оформена от когнитивното развитие, културата и обучението, модифицира „нисшата“ емпатия, която пък на свой ред ѝ предоставя по-богата и нюансирана непосредствена информация (Zaki, 2014; Murata et al., 2016). Така в нормативния случай двете спираловидно се развиват до зрялата емпатия отвъд непосредствената ситуация (Hoffman, 2000).

- Ролята на фантазията

Настоящият текст попада в групата изследвания, отчитащи корелация на фантазията с други емпатични променливи, като тук тя се свързва с всички променливи (Lawrence et al., 2004; Софрониева, 2010г.; Gilet et al., 2013). Доколко фантазията е компонент на емпатията (Goldman, Jordan, 2009, Gallese, 2007) или отделна способност, която силно я повлиява (Davis, 1980; Mar, Oatley, 2008) е въпрос, който ще получи отговор в бъдещи емпирични и теоретични изследвания.

Изводи относно връзката между родителски стил и емпатия

Установените връзки между родителския стил и емпатичните променливи са значително по-слаби и по-малко категорични в сравнение с по-голямата част от предишни изследвания, които установяват средни до силни връзки между родителстване и емпатия (Kestenbaum et al., 1987; Barnett et al., 1980; Koestner et al., 1990; Zahn-Waxler, Radke-Yarrow et al. 1992; Knafo et al. 2008; Moreno, 2008; Zhou, 2012). Причините за тези разминавания могат да се търсят в няколко посоки.

- възраст на изследваните лица

По-голямата част от изследванията са проведени в предучилищна или ранна училищна възраст. Една от червените нишки в настоящата работа е предположението, че факторите, повлияващи „нисшата“ емпатия, проявявана в детството, се различават от факторите, повлияващи „висшата“ емпатия, която най-вероятно се развива пълноценно след детството.

- използваните инструменти за оценка

Методите, използвани в ранно и средно детство, са предимно наблюдения и експериментални ситуации, а в юношеството и ранна зрялост се използват самооценъчни въпросници както за емпатията, така и за възприемания родителски стил. Самооценъчните въпросници имат своите слабости и специфики: зависят от нивото на саморефлексия на изследваното лице, нивото на социална желателност и ситуативни характеристики (Zaki, 2014). Използваните инструменти обаче имат добри статистически характеристики, с високи коефициенти на валидност и надеждност. В допълнение, Айзънбърг и екип (Eisenberg et al. 1999), както и Фелдман (Feldman, 2007) установяват, че има умерена до висока корелация между резултатите за емпатия от ранно детство, късно детство, юношество и ранна зрялост. Разликите в използваните инструменти не биха могли да обяснят изцяло получените резултати.

- концептуализиране на емпатията

Другите изследователи използват инструменти, концептуализиращи емпатията като изцяло афективен феномен, докато и двата инструмента за измерване на емпатията в настоящото изследване я третираат като многоизмерен такъв (Barnett et al., 1980; Koestner et al., 1990; Eisenberg et al. 1999).

- нелинейна връзка между родителстване и емпатия

Твърде е вероятно родителският стил да повлиява емпатията и на двете нива, но по индиректен начин. Други променливи биха могли да бъдат **медиатори**, които опосредстват влиянието на родителския стил върху емпатията или **модератори**, които да повлияват това въздействие. Такива "кандидати" са компоненти на моралното развитие (Hoffman, 2000; Maibom, 2014; Eisenstein, Gilligan, 1977; Kohlberg, Hersch, 1977, Zahn-Waxler, Cole, Barret, 1991) или такива на психосоциалното развитие (Ериксон, 2013; Laible, Carlo, Roesch, 2004; Ангелова, 2013; Canetti, Galili-Wesstub, Kaplan De-Nour, Shalev, 1997)

Друга вероятност е родителският стил да бъде **модератор** на влиянието на родителските практики, като въздейства върху готовността на детето да се социализира и съответно да откликва на изискванията на родителите (Darling, Steinberg, 1993).

Други фактори, повлияващи емпатията

- култура

Находките ни отхвърлиха хипотезата за липса на разлики в емпатичните нива по националност. Без да дават възможност за генерализация, данните подкрепиха позицията, че културата влияе върху емпатията както директно, така и индиректно (чрез родителските практики, половите роли, оформянето на идентичност и др.).

За да се правят валидни изводи относно двете изследвани култури, е необходимо да се обхванат групи, които се простират далеч отвъд възможностите на индивидуален изследовател. Все пак, на основата на националността могат да се проследят валидни общи характеристики и тенденции (Hofstede, Hofstede, Minkov, 2010). Особено когато в конкретния случай те са в синхрон с редица изследвания в областта (Dehning et al., 2013; Birkett, 2014; Soto, Levenson, 2009; Trommsdorf et al., 2007; Mageo, 2011). Получените резултати подкрепят теоретичното допускане на Mageo (2011), че *индивидуалистичните култури са по-емпатични* в междуличностните взаимоотношения от представителите на

колективистичните култури. Допълнителни причини биха били: конотацията на интрузия и опит за контрол, които емпатията е придобила в култури с колективистични характеристики; по-високият личен дистрес на българите; по-силната диференциация в родителския стил спрямо двата пола в Средния запад на САЩ, където е проведено изследването.

- *пол*

Жените показаха превъзходство по всички емпатични променливи, както и по-високи стойности на личен дистрес. Влиянието на пола върху емпатията отразява както генетични, еволюционни, невроразвитийни, така и културални, родителски и социални влияния. Момичетата са отглеждани с много по-силен акцент върху отговорността за другия и емпатичната свързаност и това има и важни клинични измерения, по-конкретно в депресивната заболяемост (Zahn-Waxler et al., 1991; Nolan-Hoeksema, 2001; Torstveit, Sütterlin, Lugo, 2016; Tone, Tully, 2014).

- *Обучение по психология, театър и обучения за повишаване на комуникационните умения*

Важна линия на дискусия е дали емпатията е **детерминирана** от генетични, неврологични и/или ситуативни фактори (Iacoboni, 2009, Preston, de Waal, 2002) или сме способни да я управляваме и развиваме (Hoffman, 2000; Malo, 2014; Maibom, 2014; Coplan, 2011, Zaki, 2014). Данните ни подкрепиха втората позиция и показаха **по-високи емпатични стойности на лицата, споделили участие** в проследените пътища за повишаване на емпатията: университетското обучение по психология, театъра и обученията за подобряване на комуникационните умения.

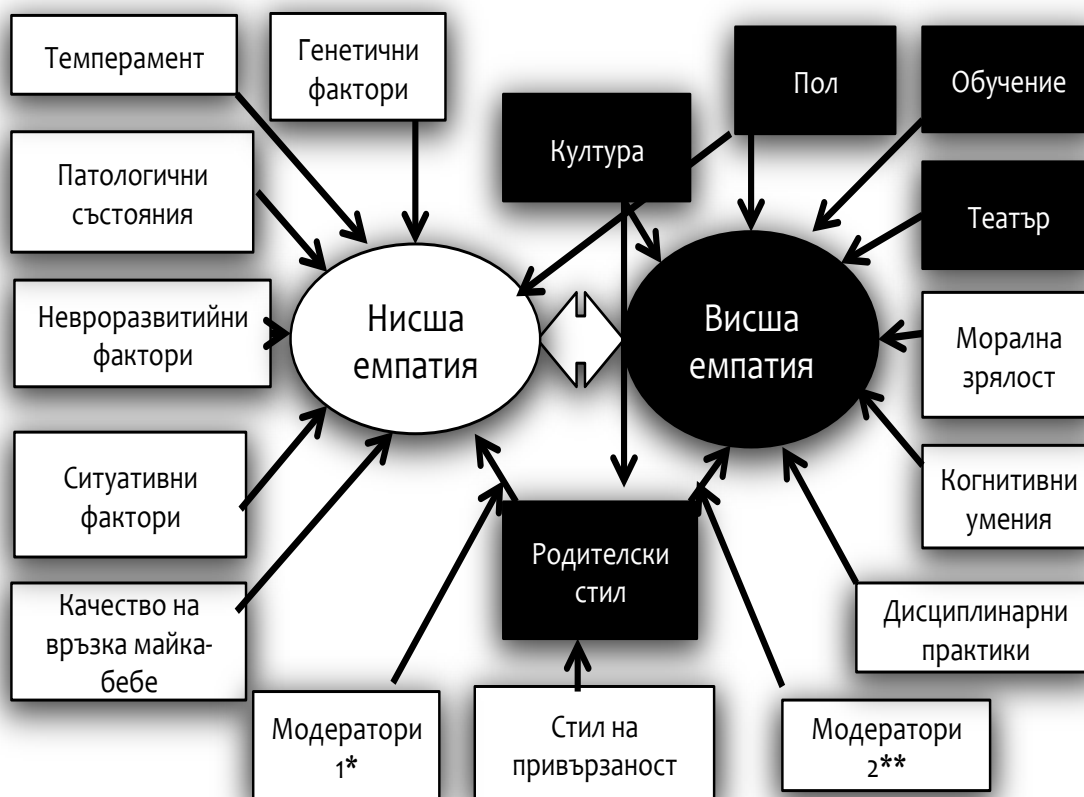
Ревизиран работен модел на факторите, повлияващи емпатията през целия живот

Във **Фигура 8** е представен ревизиран вариант на **Работния модел на факторите, повлияващи развитието на емпатията през целия живот**.

Той има за цел да представи цялостна рамка на възможните фактори, както са идентифицирани в прегледа на литературата, но включва и находките на настоящото изследване. По отношение на индиректното влияние на родителския стил върху емпатията, тук е предпочетена идеята за наличието на **модератори** на влиянието на измеренията на родителския стил върху емпатията. Такъв подход би бил най-близо до вижданията на Паркър (1979, 1983) и Баумринд (1966, 1996), но подобно на други елементи от модела предстои да бъде доказван.

Голяма част от представените фактори и взаимоотношения са слабо изследвани, мета-теоретични изследвания по темата не бяха идентифицирани. Моделът е опит за първоначална систематизация и е предложен като инструмент в научната дискусия за природата и факторите на влияние върху емпатията.

Ревизираният модел на факторите, повлияващи емпатията през целия живот, е представен във Фигура 3.

Фигура 8.

Ревизиран работен модел на факторите, повлияващи емпатията през целия живот. В черно са отбелязани променливите, проследени в направеното изследване.

***Модератори 1:** Проактивен волеви контрол на детето (Valiente et al., 2004); очакванията на майката (Zanon et al., 2014); положителна експресивност на майката (Zhou et al., 2012); майчината емпатична зрялост (Trumpeter et al., 2008; Кохут, 1999; Feschbach, 1987) цялостно психично състояние на майката (Zahn-Waxler et al., 1991).

****Модератори 2:** Родителски цели на възпитание (Darling, Steinberg, 1993); родителски ценности (Darling, Steinberg, 1993); родителско акцентирание върху емоциите (Barnett, 1987; Hoffman, 2000); санкциониране на прекомерната състезателност на децата от страна на родителите (Barnett, 1987; Hein, Singer, 2008); подчертаване на подобие с другите (Barnett, 1987; Zaki, 2014; Maibom, 2014)

Бележки към представения модел

Бележка 1. Емпатията е третирана като цялостна способност, макар и с две различни, взаимодействащи си нива.

Бележка 2. Моделът представя факторите, повлияващи развитието на диспозиционната емпатия. За да прояви емпатия в отделния момент, всеки от нас е повлиян както от характеристики на диспозиционната емпатия, така и от редица ситуативни фактори. Според този модел дори „нисшата“ емпатия не е автоматична (Zaki, 2014; Hein, Singer, 2008). Идентифицираните **ситуативни фактори**, които, успоредно с характеристики на самата диспозиция, повлияват изразяването на емпатия, са:

- степен на идентификация с наблюдавания човек (Zaki, 2014; Hein, Singer, 2008; Hoffman, 2000; Barnett, 1987)
- съперничество с наблюдавания (Barnett, 1987; Zaki, 2014; Hoffman, 2000; Barnett, 1987)
- настроение на наблюдаващия (Zaki, 2014; Zahn-Waxler et al. 1991; Hein, Singer, 2008)
- конкуренция за фокуса на вниманието с друга успоредна задача (Hein, Singer, 2008)
- страдание/стрес на наблюдаващия човек (Trommsdorf et al., 2007; Dehning et al., 2013; Hoffman, 2000)
- социална желателност (Hein, Singer, 2008; Preti et al., 2011)
- интензитет на страданието на наблюдавания (Hein, Singer, 2008; Hoffman, 2000)

Бележка 3. Не са представени всички възможни връзки и медиационни процеси, а само тези, които са идентифицирани в хода на работа и са оценени като значими. Също така, не са указани някои индиректни влияния, като например това на моралната зрялост (или етапа на морално развитие,

на което се намира индивидът) върху „нисшата“ емпатия, но то е отразено в силното взаимодействие с висшата емпатия.

Бележка 4. Макар да не са отбелязани в модела, в текста е отразено, че фактори, които повлияват директно висшата емпатия биха могли също така да служат като опосредстващи звена при влиянието на родителския стил върху емпатичните нива на вече порасналото дете.

СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Съдържателни приноси

Принос 1. Принос към дискусиата за дефиниране на природата на емпатията.

Принос 2. Изграждането на Работен модел на факторите, повлияващи емпатията през целия живот.

Принос 3. Първична информация за съвкупното влияние на факторите, повлияващи емпатията отвъд детството.

Принос 4. Установяване на слабо влияние на родителския стил върху емпатията отвъд юношеството.

Принос 5. Установяване на влияние на културата върху емпатията отвъд детството.

Методологически приноси

Принос 6. Ревизирана факторна структура на емпатичните инструменти „Емпатичен квотиент“ и „Индекс за междуличностово реагиране“, основана на данните от извадки от различни култури.

Принос 7. Потвърдена факторна структура на Скала „Родителска връзка“, както е предложена от създателите си, в двете национални извадки.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Коун, В. (под печат). Емпатията при студенти от България и САЩ: сравнително изследване. В Баева, М. (ред.), *Колективна монография „Емпатията в интеркултурното пространство“*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София.

Коун, В. (2016). Влияние на родителския стил върху нивата на емпатия при студенти. *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Философски факултет, Книга „Психология“, том 107.*

Cone, V. (2016). Self-esteem's relations to empathy and parenting. *Psychological thought*, 9 (2), 184-196.

Sofronieva, E., Shopov, T., Beleva, H., Baeva, D.; Cone, V. (2017). *Empathy/Systemizing Quotient (EQ-SQ) (Child) – Bulgarian (online)*. Autism Research Centre based at the University of Cambridge in the UK. http://www.autismresearchcentre.com/arc_tests

Abstract

**SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI", SOFIA, BULGARIA
DEPARTMENT OF SOCIAL, LABOUR AND PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY**

Violeta Pavlova Cone

Empathy and Parenting Style among Students in Bulgaria and US

The focus of the dissertation is the influence of parenting style on empathy levels beyond adolescence. The theoretical framework is built on key findings by Heinz Kohut (1971), John Bowlby (1959, 1961) and Martin L. Hoffman (2000). A Working model of the factors, affecting empathy throughout the lifespan is presented. The instruments used are The Empathy Quotient (Baron-Cohen, Wheelwright, 2004), The Interpersonal Reactivity Index (Davis, 1980) and the Parental Bonding Instrument (Parker, Tupling, Brown, 1979).

The research hypotheses were as follows: the optimal parenting style (high care, low control) would correlate with higher empathy levels; the authoritarian style (low care, high control) would correlate to lower empathy levels; there would be no significant cultural differences in the empathy levels; the women would show higher scores; students in humanities would show higher scores, with a peak among psychology students. Additionally, the study gathered data on childhood and current parental family structure; theatre participation; communication skills training participation, as well as general socio-demographic data.

The data collection was carried out between September 2014 and October 2015. The final number of respondents is 399, from six universities in Bulgaria and six in US. Descriptive and inferential statistics were utilised and structural modeling was applied to the data.

The first and the second hypothesis could not be confirmed since one of the parental dimensions (control) did not show correlation with empathy scores.

However, parental warmth does affect empathy levels in young adulthood, albeit modestly ($R^2=0,06$, $p<0.01$, with maternal warmth's coefficient $t=2.068$, $p<0.05$ and paternal warmth coefficient $t=2.052$, $p<0.05$). The third hypothesis was rejected, as US participants showed higher scores than their Bulgarian peers ($t=-3.931$, $p<0,001$, Cohen's $d=-0,404$). The other hypotheses were confirmed: women (for the Empathy Quotient $t=-4.993$, $p <0.001$, Cohen's $d=-0,508$) and students, majoring in humanities had higher scores, with a peak for psychologists (for the Empathy Quotient, $f=10.94$, $p<0.001$, $\eta^2=0.077$). The results are analysed and future ideas for research of the factors, affecting empathy throughout the lifespan, are offered. The Working model of the factors, affecting empathy beyond adolescence, is revised according to the findings.